

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

e-ISSN 2667-6710

Haziran / June 2024, 22: 292-327

Pezdevî'nin Usûlünde Haberin Tahammül, Zabt ve Edâsı

Bilge Kılıç

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı

Dr., Ministry of National Education

Diyarbakır, Turkey

bilgetes@hotmail.com

orcid.org/0000-0001-9569-6570

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Geliş Tarihi / Received: 3 Şubat / January 2024

Kabul Tarihi / Accepted: 19 Nisan / April 2024

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2024

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Haziran / June

Sayı / Issue: 22 Sayfa /Page: 292-327

Atıf / Cite as: Kılıç, Bilge. "Pezdevî'nin Usûlünde Haberin Tahammül, Zabt ve Edâsı [Taḥammul, Dabt and Adâ' of the Khabars in Pazdawî's Uşûl]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 22 (June 2024): 292-327.

<https://doi.org/10.18498/amailad.1431063>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Tahammul, Dabt and Adâ' of the Khabars in Pazdawî's Uşûl

Abstract

In the process of obtaining, preserving, and transmitting the words of Prophet Muhammad, certain concepts and principles have been developed in the field of Hadith methodology (uşûl al-Ḥadīth) to ensure their preservation without any alteration or distortion. These concepts and principles generally consist of three stages. The first stage involves obtaining the narration, either orally or in written form, from its source. The second stage is the recording of the obtained narration through memorization or writing from the moment it is received. The third stage involves transmitting the recorded narration to others through various channels with the same wording or a similar meaning. These three stages form a fundamental framework in Hadith methodology to ensure the reliability and accuracy of the narration. Fahr al-Islam al-Pazdawi (d. 482/1089), renowned for his work '*Pazdawî's Uşûl*', addressed these three stages, which are among the fundamental topics of Hadith methodology, from the perspective of a jurist. Drawing inspiration from the Hanafi legal tradition, Pazdawi developed new concepts and provided clear and precise definitions for these concepts. His acquired logical formation enabled him to categorize each stage of these matters in detail. This contributed to the uniqueness and significance of his work, making it an original and important source. His profound and systematic approach granted him a distinct place in the history of Hanafi legal methodology, establishing his work as a reference for future generations. '*Pazdawî's Uşûl*' not only holds importance within the Hanafi legal tradition but also serves as a milestone in the general literature of Hadith methodology. Pazdawi's work significantly enriched the thought and methods in the field of Hadith methodology. Therefore, this study discusses Pazdawi's approaches to the "tahammul", "dabt", and "adâ'" of narrations, which have earned him a prominent position in the history of Hanafi legal methodology. Pazdawi's developed concepts related to the subject were examined and compared with their counterparts in the tradition of Hadith methodology. This comparison is significant in demonstrating how the same topic can be expressed with different concepts in two different fields. By considering the implications of these differences, the study aims to show how this research can contribute to the field of Hadith methodology. Both the methodological approaches of jurists and hadith scholars were considered in the study, emphasizing the benefits of comparing the concepts in Hadith methodology with those in jurisprudence methodology. When

considering the importance of the issues of "taḥammul", "dabt", and "adā'" of narrations in terms of Hadith methodology, the significance of the study becomes more apparent. Particularly, it was concluded that considering the differences in "taḥammul", "memorization", "dabt", "adā'", "literal narration", and "narrative meaning" would also be beneficial in Hadith methodology. Therefore, it is crucial to reevaluate Pazdawī's approach and conceptualizations regarding "taḥammul", "dabt", and "adā'" from the perspective of Hadith methodology. Pazdawī's approaches offer a new perspective, especially in terms of the epistemological values of "taḥammul", "dabt", and "adā'" indicators. Additionally, Pazdawī's method and systematic approach serve as a guide in resolving complexities in certain indicators of "taḥammul", "dabt", and "adā'". Utilizing the sensitivity of jurisprudence methodology, especially regarding the issue of "ijāzah", to reconsider it within the field of Hadith methodology would contribute significantly to this field. Therefore, considering and evaluating Pazdawī's approaches and conceptualizations from the perspective of Hadith methodology will deepen the understanding and development within the discipline. This entails an interdisciplinary approach, fostering a more comprehensive advancement of Islamic sciences. Integrating and advancing traditionally separate methodologies in a more cohesive manner today promotes collaboration and interaction among scientific fields, enriching and deepening Islamic sciences. Hence, adopting an interdisciplinary approach and utilizing knowledge from different fields in a complementary manner are of vital importance for the progress of Islamic sciences.

Keywords: Ḥadīth, Pazdawī, Taḥammul, Dabt, Adā'.

Pezdevī'nin Usûlünde Haberin Tahammül, Zabt ve Edâsi

Öz

Hiz. Peygamber'in sözlerinin elde edilmesi, korunması ve aktarılması süreçlerinde herhangi bir değişiklik veya bozulmadan korunmasını sağlamak amacıyla Hadis usûlünde bazı kavramlar ve ilkeler geliştirilmiştir. Bu kavramlar ve ilkeler genel olarak üç aşamadan oluşur. İlk aşama; haberin, kaynağından sözlü veya yazılı bir şekilde elde edilmesidir. İkinci aşama; elde edilen haberin alındığı andan itibaren hıfz veya kitâbet yoluyla kayıt altına alınmasıdır. Üçüncü aşama ise kayıt altına alınan haberin farklı kanallarla başkasına aynı lafızla ya da yakın bir manayla aktarılmasıdır. Bu üç aşama, Hadis usûlünde haberin güvenilirliğini ve doğruluğunu sağlamak için temel bir çerçeve oluşturur. Fahrü'l-islâm el-Pezdevî

(öl. 482/1089), *Usûlü'l-Pezdevî* ismiyle meşhur olan eserinde Hadis usûlünün temel konularından olan bu üç aşamayı bir fakîh perspektifiyle ele almıştır. Hanefî usûl geleneğinden aldığı ilhamla Pezdevî, yeni kavramlar geliştirerek bu kavramları açık ve net bir şekilde tanımlamıştır. Edindiği mantık formasyonu ile da bu konuların her aşamasını detaylı bir şekilde tasnif etmiştir. Bu da eserinin özgün ve önemli bir kaynak olmasını sağlamıştır. Onun bu derinlikli ve sistematik yaklaşımı, Hanefî usûl tarihinde kendisine özel bir yer kazandırmış ve gelecek nesiller için bir başvuru kaynağı haline gelmiştir. *Usûlü'l-Pezdevî*, sadece Hanefî usûl geleneği için değil, aynı zamanda genel olarak Hadis usûl literatürü için de bir kilometre taşı niteliğindedir, zira Pezdevî'nin bu eseri, Hadis usûlü alanındaki düşünce ve yöntemleri önemli ölçüde zenginleştirmiştir. Bu nedenle çalışmada Hanefî usûl tarihinde önemli bir yer edinmiş olan Pezdevî'nin haberin "tahammül"ü, "zabt"ı ve "edâ"sı konularına yaklaşımları ele alınmıştır. Pezdevî'nin konuyla ilgili geliştirdiği kavramlar incelenmiş ve bu kavramların Hadis usûlü geleneğindeki karşılıklarıyla kıyaslanmıştır. Söz konusu karşılaştırma, iki farklı alanın aynı konuyu nasıl farklı kavramlar ile ifade edilebileceğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Aradaki farkların sonuçları da dikkate alınarak bu çalışmanın Hadis usûlüne ne gibi katkılar sunabileceği gösterilmek istenmiştir. Çalışmada hem fıkıh usûlcülerinin hem de hadisçilerin usûli tavırları birlikte esas alınmış ve Hadis usûlündeki kavramları Fıkıh usûlü ile karşılaştırmalı olarak ele almanın yararına dikkat çekilmiştir. Rivayetlerin "tahammül", "zabt" ve "edâ"sı konularının Hadis usûlü açısından ne ölçüde önemli oldukları düşünüldüğünde çalışmanın önemi daha iyi fark edilecektir. Özellikle "tahammül", "hıfz", "zabt", "edâ", "lafzî rivayet" ve "mana ile rivayet" hususlarına ilişkin farklılıkların Hadis usûlünde de dikkate alınmasının yararlı olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla Pezdevî'nin "tahammül", "zabt" ve "edâ"sına ilişkin yaklaşımının ve ilgili kavramsallaştırmalarının Hadis usûlü açısından yeniden değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Çünkü Pezdevî'nin yaklaşımları, özellikle "tahammül", "zabt" ve "edâ" sîgalarının epistemolojik değerleri açısından yeni bir perspektif sunmaktadır. Ayrıca bazı "tahammül", "zabt" ve "edâ" sîgalarındaki karmaşıklıkların giderilmesinde Pezdevî'nin yöntem ve sistematığı yol göstericidir. Bilhassa, "icâzet" konusunun Fıkıh usûlü hassasiyetinden yararlanılarak Hadis usûlü alanında tekrar ele alınması, bu alana önemli bir katkı sağlayacaktır. Bu nedenle Pezdevî'nin yaklaşımlarının ve kavramsallaştırmalarının Hadis usûlü açısından dikkate alınması ve

değerlendirilmesi, disiplin içindeki gelişmelere ve anlayışa derinlik kazandıracaktır. Bu, disiplinler arası bir yaklaşımı beraberinde getirir ve İslâmî ilimlerin daha kapsamlı bir şekilde gelişmesine katkı sağlar. Geleneksel olarak ayrı olarak gelişen usûllerin günümüzde daha bütünleşmiş bir biçimde ele alınması ve iletilmesi, bilim alanları arasında iş birliği ve etkileşimi artırarak İslâmî ilimlerin zenginleşmesine ve derinleşmesine yardım eder. Bu itibarla disiplinler arası bir yaklaşımın benimsenmesi ve farklı alanlardaki bilgi birikiminin birbirini tamamlayıcı bir şekilde kullanılması, İslâmî ilimlerin ilerlemesi için hayati bir öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Pezdevî, Tahammül, Zabt, Edâ.

Giriş

Hadis usûlünün önemli konularından biri, hiç şüphesiz rivayetlerin “tahammül” ve “edâ”ıdır. Bu çerçevede birçok kavram geliştirilmiştir. Bu makalede farklı bir ilim dalında ve mezhep perspektifinde aynı konunun nasıl ele alındığı incelenmiştir. Araştırmamızın amacı Hadis usûlündeki kavramların daha iyi anlaşılmasına ve kimi tartışılan sorunlarının giderilmesine katkı sağlamaktır. Bu bağlamda Fıkıh usûlünden de yeterince yararlanılmıştır. Elbette bütün usûl kaynaklarını ele alamayacağımızdan sadece bir mezhep ve onun önde gelen usûlcülerinden olan Pezdevî'nin usûlünü örnek olarak seçtik. Aşağıda detaylarıyla görüleceği üzere bu eser konumuz açısından son derece önem arz etmektedir. Şöyle ki; Hanefî usûlünde ilgili konunun şekillenmesine katkı sağlayan pek çok usûlcü olmuştur. Söz konusu usûlcülerin başında *el-Fusûl fi'l-usûl* isimli eseriyle Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Cessâs (öl. 370/980) gelir. Cessâs haberi “âhâd haber”, “mürsel”, “muhtelif haber”, “râvî ihtilafları”, “sahâbî kavli” bağlamlarında inceler.¹ “Kırâat”, “kitâbet”, “münâvele”, “haddesenâ” ve “ahberenâ” gibi “tahammül” ve “edâ”ya ilişkin hususlara da kısaca değinir.² Cessâs'ı *Takvîmü'l-edille* isimli eseriyle Ebû Zeyd ed-Debûsî (öl. 430/1038) izler. O, mezkûr eserinde “kitâbet”, “risâlet”, “icâzet”, “metnin zabtı” ve “haberinin mana ile nakli”ne

¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 1414/1994), 3/31-200.

² Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 3/191.

ilişkin bilgiler verir.³ Debûsî'nin hadisin “tahammül” ve “edâ”sına dair verdiği bilgileri Ebû Bekr Şemsü'l-eimme es-Serahsî (öl. 483/1090 [?]) ileri bir düzeye taşır. Öncelikle o, haberi dört kısma ayırır. Bunlar; “doğru haber”, “yalan haber”, “doğru ve yalan olma ihtimalini eşit derecede taşıyan haber”, “doğru ve yalan olma yönünden birbirlerine nispetle tercih edilebilen haber”dir. Dördüncü kısmın rivayetini “tarafu's-semâ/tahammül”, “tarafu'l-hıfz” ve “tarafu'l-edâ” olmak üzere üç kısımda ele alır.⁴ Ebû Sa'd es-Sem'ânî (öl. 562/1166) ve Ebû Muhammed Kureşî'nin (öl. 775/1373) “sahibü't-tarîka ala mezheb”, Ebî Hanîfe ve Zehebî'nin (öl. 748/1348) “sahibü't-tarîka fi'l-mezheb”, Ebû's-Safâ es-Safedî'nin (öl. 764/1363) de “sahibü't-tarîka ale'l-mezheb” isimleriyle tavsif ettikleri Ebû'l-Usr Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî (öl. 482/1089)⁵ ise *Usûlü'l-Pezdevî*, *Kenzü'l-vusûl ila marifeti'l-usûl* ve *Kenzü'l-vusûl ila marifet ilmi usûl* gibi isimlerle kendisine nispet edilen eserinde⁶ ondan önce gelen ve muasır usûl âlimlerinin ele aldığı konuları sistematik bir taksim içinde yeni kavramlar ve tanımlarla ifade eder. Buna ek olarak Hanefî usûl düşüncesinin ürettiği bilgileri başarıyla sentezleyip geliştirir.⁷

³ Ebû Zeyd Ubeydullâh b. Ömer b. İsâ ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fıkh*, thk. Halîl Muhyiddîn el-Meys (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2001), 194-195.

⁴ Şemsü'l-eimme es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (Haydarâbâd: Lecnetü'l-İhyâi'l-Ma'ârifî'n-Nü'mâniyye, 1372), 1/374-375.

⁵ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Ensâb* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1397/1977), 2/201; Ebû Abdillâh ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 18/602; Salahaddin Halil b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvût, Türkî Mustafa (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/2000), 21/283; Ebû Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kâhire: Dâru Hicr, 1413/1993), 2/997.

⁶ Ebû'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed el-Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, thk. Saîd Bekdâş (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1437/2016), 24-25.

⁷ Pezdevî'nin hayatı ve eserleri için bk. Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 19-23; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/602; Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrût: Dâru Sâdr, 1397/1977), 1/409; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, 2/594; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim* thk. M. Hayr Ramazan Yûsuf (Dımaşk: Dâru'l-Kâlem, 1413/1992), 205-206; Taşköprizâde İsmâüddin Ahmed Efendi, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985), 2/165-166; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 2/201-203; Kınalızade Alaeddin Ali b. Emrullah el-Hamidî, *Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Muhyî Hilâl es-Serhân

Pezdevî'nin usûlü haberin "taḥammül", "zabt" ve "edâ" sına mesnet teşkil eden dikkate değer bir muhtevaya da sahiptir. Buna rağmen onun bu yönü müstakil olarak çalışmalara detaylı bir şekilde konu edilip ön plana çıkarılmamıştır. İlmi literatür içinde bu konuda tespit edebildiğimiz müstakil herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Günümüzde Hanefî usûlü üzerine yapılan araştırmalar genellikle Hanefî usûl âlimlerinin perspektifinden yürütülmüştür, bu nedenle Pezdevî'nin görüşlerine kısmen değinilmiştir.⁸ Öte taraftan Arap dünyasında Pezdevî'nin eseri üzerine şerh bağlamında pek çok çalışma gerçekleştirilmiş ancak bu eserlerde ilgili konular derinlemesine incelenmemiş, kimi konulara ise hiç değinilmemiş sadece muhaddislerin konu ile ilgili görüşlerine atıfta bulunmakla yetinilmiştir.⁹ Bu bakımdan ilgili çalışmalar makalede hedeflemiş olduğumuz amaçları kapsayan araştırmalar değildir. Araştırmamız, Pezdevî'nin usûlü özelinde "taḥammül", "zabt" ve "edâ" konularını Hadis usûlüyle karşılaştırmalı olarak ele alması bakımından özgündür ve alana yapması beklenen katkısı itibariyle de örnek teşkil edecek bir çalışmadır diye düşünüyoruz.

(Bağdâd: Dîvânü'l-Vakfî's-Sünnî, 1426/2005), 2/99-100; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 7/192; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-Âlâm*, (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 4/328-329; Babanzâde İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifin* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1951), 1/693; Takiyyüddin b. Abdülkadir el-Gazzî el-Mısırî et-Temimî, *et-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Riyâd: Dâru'r-Rifâî, 1403-10/1983-89), 2/85-86; Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-hanefiyye* (Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 124-125; Abdullah Mustafa el-Meragî, *el-Fethü'l-mübin fi tabakâti'l-usûliyyin*, thk. Muhammed Ali Osman (Kâhire: y.y., 1366/1947), 1/263.

⁸ Mutlu Gül, *Hanefî Usûlünde Hadis Tenkidi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 101-123; İbrahim Gökçe, *Muhaddisler ile Hanefilerin Hadis İstilahları Ekseninde Karşılaştırılması* (Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 101-116; Zübeyde Özben, *Mâverâünnehir Hanefî Usûl Eserlerinde Sünnet Anlayışı (V.-VIII. Asırlar)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 244-259.

⁹ Şerh çalışmaları için bk. Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 26-29; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 112-113; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 124-125.

1. Haberin Elde Edilmesi (Tahammül)

Pezdevî eserine ilim ile başlar ve ilmi iki kısma ayırır. Birincisi, tevhit ve sıfat ilmi; ikincisi, şeriat ve ahkâm ilmidir. Birinci ilimde asıl olan kitap ve sünnete bağlı olmak, hevâ ve bid'atten sakınmak, sahâbe, tâbiîn ve geçmiş sâlihlerin izlediği sünnete tabi olmaktır. Ebû Hanîfe (öl. 150/767), Ebû Yûsuf (öl. 182/798) ve İmâm Muhammed (öl. 189/805) ve onların ashâbının çoğu bu minval üzeredir. İkinci ilim fûrû ilmi yani fıkhıtır. Fıkıh meşru olanı bilme, bilgiyi onunla sağlamlaştırma ve amel etme olarak üç kısımdan müteşekkildir. Bu üç kısım tamamlandığında fıkhı ortaya çıkar.¹⁰ İlmi bu şekilde taksim eden Pezdevî birinci madde kapsamında ifade ettiği sünneti; emir, nehiy, hâss, âmm ve diğer hususları içeren bir kavram olarak görür. Ona göre bu hususları hükümleriyle açıklayan sünnet, Kitap için fûrû konumundadır.¹¹ Sünnetin çeşitleri vardır. Haber, sünnetin çeşitlerinden biri olup kendi içinde "mana'l-haber" ve "nefsü'l-haber" olarak iki kısımdan müteşekkildir.¹² "Mana'l-haber"i Pezdevî beş kısma ayırır. Birincisi içinde şüphe olmayan doğru haberdur. Bu Hz. Peygamber'in haberidir ve kendisinden mütevâtir olarak gelmiştir. İkincisi içinde şüphe olan haberdur ki bu meşhûr haberdur. Üçüncüsü ihtimalli olan haberdur. Dördüncüsü doğru delillerle çelişme ihtimali olan haberdur. Beşincisi selef âlimlerin ret veya inkâr ettiği tan edilmiş haberdur.¹³ "Nefsü'l-haber"i ise "tarafu's-sâmî" ve "tarafu'l-mübelliğ" diye iki bölüme taksim eder. Bu taksimini haberi alan talebe ve ona nakleden hoca itibarıyla yapan Pezdevî, "tarafu's-sâmî"yi de kendi içinde "azîmet" ve "ruhsat" diye iki kısma ayırır.¹⁴

¹⁰ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 89-90.

¹¹ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 352. Sünnet için geniş bk. Mecdüddin İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Kâhire: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 1383/1963), 2/409; Abdülfettâh Ebû Gudde, *es-Sünnetü'n-nebeviyye ve beyânü medlulihâ's-şer'i* (Kâhire: Dâru's-selâm, 1441/2020), 7-20.

¹² Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 413.

¹³ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 431.

¹⁴ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 413. Benzer bir taksimi Serahsî de yapmıştır. Bk. Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/374-379.

1.1. Azîmet

"Azîmet", taḥammül eden kişinin haberi bizzat işiterek alması demektir.¹⁵ Pezdevî için "azîmet", "semâ", "kırâat", "kitâbet" ve "risâlet" olmak üzere dört kısımdan müteşekkildir. Bunlardan ilk ikisine "hakikî azîmet", diğer ikisine "ruhsat şüphesi bulunan azîmet" veya "ruhsata benzeyen azîmet" denir.¹⁶ Bu bakımdan "semâ" ve "kırâat" sırf azîmet olup "kitâbet" ve "risâlet"ten üstündür. "Kitâbet" ve "risâlet" ilk ikisinden derece bakımından düşük olmakla beraber aslında onlar da bir bakıma "azîmet"tir. Ancak ilk ikisine nispetle ruhsat olma şüphesini taşıdığı için "ruhsat şüphesi taşıyan azîmet" diye isimlendirilir.¹⁷

1.2. Hakikî/Mutlak Azîmet

Hakikî azîmet olan "semâ" ve "kırâat"ın derecelerine ilişkin muhaddisler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre "semâ" ile "kırâat" aynıdır. Bu hususta Ali b. Ebî Tâlib (öl. 40/661) ve İbn Abbâs'tan (öl. 68/687-88) rivayetler nakledilmiştir. Rivayete göre Hz. Ali "Âlime okumak, ondan dinlemekle eş değerdir." ve İbn Abbâs "Bana okuyun. Zira sizin bana okumanız, benim size okumam gibidir." demiştir. İmâm Mâlik (öl. 179/795) ve ashâbı ile onun Medîneli âlim hocalarından, Hicâz ve Kûfe âlimlerinin çoğundan, Buhârî (öl. 256/870) gibi âlimlerden "kırâat" ve "semâ"nın eşit olduğuna ilişkin rivayetler aktarılmıştır. Bir diğer görüşe göre "semâ", "kırâat"ten üstündür. Bu görüş Meşrik âlimlerinin genelinden rivayet edilmiş ve kabul görmüştür. Bir başka görüşe göre ise "kırâat", "semâ"dan üstündür. "Kırâat"ın "semâ"ya tercih edileceği görüşü Ebû Hanîfe, İbn Ebî Zî'b (öl. 159/776) gibi âlimlerden aktarılmıştır. İmâm Mâlik'den de bu yönde bir rivayet nakledilir.¹⁸ Pezdevî bu konuda Ebû Hanîfe'nin benimsediği görüşü yani

¹⁵ Azîmin anlamı için bk. Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-usûl*, thk. Hamza b. Züheyr Hâfız (Cidde: eş-Şeriketü'l-Medîneti'l-Münevvere, ts.), 329-330; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 327-339.

¹⁶ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 413; Alâüddîn Muhammed el-Haskefî, *İfâdatü'l-envâr* (Dimaşk: Mektebetü'l-İmâmî'l-Evzâi, 1429/2008), 201; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâyi' fi usûli's-şerâyi'*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006), 269-270.

¹⁷ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 413.

¹⁸ el-Hasen b. Abdîrahmân er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'i*, thk. M. Accâc el-Hatîb (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1404/1984), 428-429; Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1424/2003), 672; el-Hatîb el-

son görüşü benimser. “Semâ” ve “kırâat”i konumlandırırken farklı deliller getirir. Delil getirmeden önce muhaddislerin değerlendirmelerini aktarır. Muhaddislere göre “semâ” Hz. Peygamber’in metodudur. Hz. Peygamber tebliğ eder ve sahâbîlere okurdu. Kendisine ise okutulmazdı. Sonra ona “Durum bu şekilde mi?” diye sorulduğunda o, evet cevabını verirdi. Muhaddisin okuması, unutmama ve hatadan uzak olan Hz. Peygamber’in uygulamasına benzer. Dolayısıyla bu metot daha ihtiyatlı ve tercihe şayandır. Bu bakımdan “semâ”, “kırâat”ten daha üstündür.¹⁹ Muhaddislerin görüşlerine karşı Pezdevî, Ebû Hanîfe’den bir rivayet nakleder. Rivayette Ebû Hanîfe, “semâ”nın “kırâat”e üstünlüğü için öne sürülen gerekçenin isabetli olmadığını söyler. Çünkü Hz. Peygamber hatadan korunmuştur. Ayrıca o, ne bir kitaba bağlı olarak okumuş ne de yazmıştır. Aksine bilgileri şifâhî olarak aktarmıştır. Ancak onun dışındaki kişiler için bu durum sorun teşkil eder, zira Hz. Peygamber sehivden masum iken onun dışındakiler ise sehivden masum değillerdir. Burada Hz. Peygamber’in aksine unutkanlığı olan ve ezberi olmadan okuyan kişi mevzu edilir. Yazılı bir metinden okunduğu takdirde müşâhede noktasında okuyan ile kendisine okunan eşit konumdadır. Zira “Anlaşıldı mı?” sorulduğunda evet denildiği sürece dil, bizzat konuşanın kendisi (semâ) ile ona okunan (arz) arasında bir ayırım yapmaz.²⁰

Pezdevî talebenin/râvînin cevaba riayetini daha yerinde bulur. Zira talebenin kendi okuması bir başkasının okumasından çok daha güvenlidir. Ancak talebenin okumasında bazı hataların olması da mümkündür. Ancak bu metinden ya da senetten herhangi bir şeyi terk

---

Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi’r-rivâye* (Haydarâbâd: Dâiretü’l-Maârifî’l-Osmânîyye, 1357), 263; Kâdî İyâz, *el-İlmâ’ ilâ ma’rifeti usûli’r-rivâye ve takyidi’s-semâ’* (Kâhire: Dâru’t-Türâs, 1389/1970), 71; İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmu’l-hadîs*, thk. Nureddin Itr (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1406/1986), 137-138; Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve’t-teysîr*, thk. Muhammed Osmân el-Huşt (Beyrût: Dâru’l-Kitâbî’l-Arabî, 1405/1985), 55; İbn Kesîr, *İhtisâru ulûmi’l-hadîs*, thk. Mâhir Yasîn el-Fahl (Riyâd: Dâru’l-Meymân, 1434/2013), 208; Ebû’l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fârîyâbî (Riyâd: Mektebetü’l-Kevser, 1415), 1/426-428.

¹⁹ Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, 414; Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr fi şerhi Usûli’l-Pezdevî* (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1997), 3/58; Sa’düddîn Mes’ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu’t-telvîh ‘ale’t-tevdîh* (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 24.

²⁰ Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, 414.

etmekten daha hafiftir. Ona göre hafızadan/şifâhî olarak haberleri nakletmek daha yerinde ve doğru bir rivayet etme şeklidir.²¹ Bu ifadelerle Pezdevî, Ebû Hanîfe'nin "Râvînin muhaddise okuması muhaddisin râvîye okumasından daha güvenilirdir." görüşünü destekler. Beyhâkî'nin (öl. 458/1066) *el-Medhal'*de naklettiğine Ebû Hanîfe'yle birlikte İbn Cüreyc (öl. 150/767), Osman b. el-Esved (öl. 150/767), Hanzale b. Ebî Süfyân (öl. 151/768), Talha b. Amr (öl. 152/769), Mâlik b. Enes, İbn Ebî Zî'b, Muhammed b. İshâk (öl. 151/768), Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778), Hişâm (öl. 146/763), Saîd b. Ebû Arûbe (öl. 156/773), Müsennâ b. es-Sabbâh (öl. 149/766) gibi muhaddisler de râvînin hocaya okumasındansa hocanın râvîye okumasını daha uygun bulurlar.²² Bu görüşün ileri sürülmesinde bazı gerekçeler söz konusudur. Buna göre talebe kendisi okuduğunda senet ve metnin zaptı konusunda hocadan daha titiz davranır. Çünkü ilme öncelikli olarak ihtiyaç duyan şeyhten ziyade talebedir. Genellikle insan kendi işini yaparken bir başkasının işini yapmaya nispetle daha temkinlidir. O zaman talebe hadis alma noktasında kendi işi için çalışırken şeyh ise başkasının işiyle meşgul olur. Dolayısıyla hocanın unutup hata yapma olasılığı öğrenciye göre daha yüksektir.²³

1.2.1. Semâ'

Muhaddislerin ıstılâhında "semâ'" talebenin hocanın söylediği rivayetleri dinleyerek tahammül etmesidir. Bu, hocanın rivayetleri talebeye yazdırması yani imlâ ettirmesi veya imlâ etmeden nakletmesi ile gerçekleşir. Her iki durumda da hoca ya ezberinden ya da bir kitaptan okur.²⁴ Muhaddislerin "semâ'" dediği metodu Pezdevî, "azîmet" olarak ifade eder. Burada râvî dinlerken hoca kendisine kitaptan veya ezberden rivayetler okur. Okunan rivayetleri râvî bu şekilde tahammül eder.²⁵ Mezkûr şekilde rivayetleri tahammül eden bir râvînin nakil esnasında

²¹ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 3/191; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/376; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 414; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/59.

²² Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 3/191; Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî, *el-Medhal ilâ İlmi's-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1437), 1/ 280.

²³ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/59-60.

²⁴ İyâz, *el-İlmâ'*, 69; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 132; Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, 54; İbn Kesîr, *İhtisârü ulûmi'l-hadîs*, 207; Ebû'l-Fazl Zeynüddîn el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, (Beyrût: Dâru'l-Hadîs, 1405/1984), 140; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/418.

²⁵ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 413-414.

“haddesenî fulân” lafzını kullanmasını tercihe şayan bulur. Çünkü burada sözlü aktarım söz konusudur. Bu hususta İmâm Muhammed’in *ez-Ziyâdât*’ından da delil getirir. İmâm Muhammed eserinde “kellemtu”, “haddestu bihî” diye söyleyen bir kişinin sözlerinde karşılıklı konuşmanın olduğunu söyler.²⁶

“Semâ” ile tahammül edilen haberlerin naklinde “haddesenî fulân” lafzının kullanılmasını tercih eden Pezdevî, bu itibarla bazı muhaddislerin konuyla ilgili görüşlerinden ayrılır. Kâdî İyâz (öl. 544/1149) hadisi hocadan “semâ” yoluyla alan talebenin naklederken “haddesenâ”, “ahberanâ”, “enbeenâ”, “semi’tü fülân yekûlü”, “kâle lenâ fülân” ve “zekera lenâ fülân” sîgalarını kullanabileceği konusunda herhangi bir ihtilâfın olmadığını ifade eder.²⁷ İbnü’s-Salâh (öl. 643/1245) söz konusu görüşün tartışmaya açık olduğunu belirtir. Ona göre karışıklığa yol açması dolayısıyla yaygın olarak hoca dışında bir kaynaktan alınan rivayetler için kullanılan sîgaları, bizzat hocadan alınan rivayetler için mutlak olarak kullanmamak gerekir.²⁸ Irâkî’ye (öl. 806/1404) göre Kâdî İyâz’ın icmânın bulunduğunu söylediği bu görüş isabetlidir. Talebenin, “semâ” sının imlâ veya arz ile olduğunu açıklamak gibi bir zorunluluğu yoktur. Ancak sîganın “icâzet” için kullanımı yaygın hale geldikten sonra râvînin bu sîgayla rivayetleri nakletmesi onun bunları “icâzet”le aldığı zannın oluşmasına ve böylece “icâzet”le ihticâc etmeyen kimselerin bu rivayetleri dikkate almamasına yol açar.²⁹ Zerkeşî’ye (öl. 794/1392) göre ise muhaddis talebeye herkesle birlikte rivayet etmişse en iyi lafız “haddesenâ”, râvîye has nakletmişse en uygun lafız “semi’tü”dür.³⁰ Pezdevî’nin eserini şerh eden Abdülazîz el-Buhârî de (öl. 730/1330) muhaddislerin görüşlerine yakın şeyler söyler.³¹ Pezdevî’nin “semâ” ile tahammül edilen rivayetlerin

²⁶ Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, 417.

²⁷ İyâz, *el-İlmâ’*, 69. Muhaddisler “edâ” sîgalarını derecelendirmişlerdir. Geniş bk. Bağdâdî, *el-Kifâye*, 283-286; İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 233; Nevevî, *et-Takrîb ve’t-teysîr*, 54-55; İbn Kesîr, *İhtisâru ulûmi’l-hadîs*, 207; İbn Hacer el-Askalânî, *Şerhu Nuhbeti’l-fiker*, thk. Nûreddin İtr (Pakistan: Mektebetü’l-Büşrâ, 1432/2011), 120-121; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 1/419.

²⁸ İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 132-133.

²⁹ Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 1/419.

³⁰ Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 1/422.

³¹ Bk. Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, 3/56-58.

naklinde “haddesenî” dışında başka bir sîğayı tercih etmemesinin bizce iki temel nedeni vardır. Birincisi onun rivayet sîğaları arasında “haddesenî”yi derece bakımından öncelemesidir. “Semâ”, “mutlak azîmet” olduğu için o, burada “haddesenî”nin kullanımını uygun görür. İkincisi “haddesenî” dışındaki sîğaları bizzat müşâhefenin gerçekleşmediği haberlerin naklinde geçerli görmesidir. Burada “semâ” fiilen gerçekleştiği için tercihini “haddesenî”den yana kullanmıştır.

1.2.2. Kırâat

Muhaddislerin ıstılâhında “kırâat” hadislerin hocaya okunması anlamına gelir. Râvî, okuduğu rivayetleri hocaya arz ettiği için “kırâat”, “arz” olarak da isimlendirilir.³² Öte taraftan “kırâat” ve “arz” arasında umûm-husûs ilişkisi de kurulmuştur. Buna göre talebenin “kırâat”i, “arz” ve diğer metotlardan daha genel konumundadır. “Arz” ise daha özeldir. Çünkü “arz”, talebenin hocasının aslını hocayla birlikte ya da hocanın huzurunda başkasıyla birlikte yaptığı mukayese ile gerçekleşir. Bu bakımdan “kırâat”ten daha özel bir anlama sahiptir. “Kırâat” esnasında, talebenin kitabı hocaya okuması ile talebe dinlerken bir başkasının okuması eşittir. Aynı şekilde talebenin veya bir başkasının rivayeti ezberden okumasıyla bir kitaba bakarak okuması arasında da fark yoktur. Bu dört şekilde hocanın kendisine okunan şeyi ezberlemiş veya ezberlememiş olması, kendi nüshasını bizzat yanında bulundurması ya da aynı nüshanın güvenilir birinde bulunması da aynıdır.³³

Pezdevî, “hakikî azîmet” olarak isimlendirdiği “kırâat”i muhaddisler gibi râvînin kitaptan veya hıfzından okurken hocanın okunanları dinlemesi olarak tanımlar. Burada râvî hocaya “Bu sana okuduğum gibi mi?” diye sorar ve evet cevabını alır. Bu bakımdan Pezdevî “kırâat”ten sonra kişinin okuduğu rivayetleri hocaya sorarak te’kîd etmesini gerekli görür.³⁴ Bununla iktifa eden Pezdevî, râvînin “kırâat” metoduyla taḥammül ettiği rivayetlerle amel edip etmeyeceğine ve onun “kırâat”ten sonra yönelttiği soruya hocanın sessiz kalmasına ilişkin bir

³² İyâz, *el-İlmâ*, 70; İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 137; Nevevî, *et-Takrîb ve’t-teysîr*, 55; İbn Kesîr, *İhtisâru ulûmi’l-hadîs*, 208; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 1/423.

³³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî* (Lübân: Beytü’l-Efkârî’d-Devliyye, 2000), 1/318; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 423-424.

³⁴ Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, 413-414.

açıklamada bulunmaz. Abdülazîz el-Buhârî bu hususlara âlimlerin görüşleriyle birlikte açıklık getirir. Ona göre eğer râvî hocaya hadisi “Falâncadan mı işittin?” diye sorar, buna karşılık evet cevabını alırsa bu durumda o, bunlarla amel edip “haddesenî” ve “ahberenî” şeklinde rivayet edebilir. Eğer hocaya okunduğunda buna mukabil o, ikrar veya inkâr etmeyerek sükût ederse bu da amel etme noktasında aynıdır. Âlimlerin cumhuruna göre bu şekilde rivayet etmek caizdir. Buna karşı bazı zâhirî âlimlere göre ise caiz değildir.³⁵

Pezdevî, “kırâat” metoduyla rivayetleri tahammül eden bir râvînin nakil esnasında “haddesenî fülân” lafzını kullanmasının uygun bulur, zira “kırâat” metodunda da sözlü aktarım söz konusudur.³⁶ Bu konuda muhaddislerin bir kısmı Pezdevî gibi düşünürken bir kısmı da farklı düşünür. Zührî (öl. 124/742), Mâlik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne (öl. 198/814), Yahya b. Saîd el-Kattân (öl. 198/813) ve Buhârî gibi bir grup muhaddis ile Süfyân es-Sevrî, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed eş-Şeybânî, Nadr b. Şümeyl (öl. 204/820), Yezîd b. Harun (öl. 206/821), Ebû Âsım en-Nebîl (öl. 212/828), Vehb b. Cerîr (ö.206/821), Sa’leb (öl. 291/904), Tahâvî (öl. 321/933), Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) gibi Hicâzlı ve Kûfelilerin çoğu Pezdevî’yle aynı görüşü taşırlar.³⁷ Abdullah b. el-Mübârek (öl. 181/797), Yahya b. Yahya (öl. 234/849), Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), Nesâî (öl. 303/915) ve daha başka âlimler ise Pezdevî’yle aynı düşünmez ve burada “haddesenâ” ve “ahberanâ” sîgalarının mutlak olarak kullanılmasını tasvip etmezler.³⁸ İmâm Şâfiî (öl. 204/820), Müslim b. el-Haccâc (öl. 261/875) ve Meşrik âlimlerinin geneli ise her iki sîga arasında ayırım yaparak “haddesenâ” ifadesinin mutlak olarak kullanılmayacağı ancak “ahberanâ”nın ise kullanılabileceğini söylerler.³⁹ İbnü’s-Salâh, Nevevî ve Suyûtî’ye (öl. 911/1505) göre ise “kırâat” metodu ile rivayette

³⁵ Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, 3/56-58.

³⁶ Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, 417. “Semâ” ve “kırâat”te “haddesenâ”nın kullanımına ilişkin bk. Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, 3/61-62.

³⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 293, 305-310; İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs* 139; Ebû Zekeriyya Yahya en-Nevevî, *İrşâdü tullâbi’l-hakâik*, thk. Nurettin İtr (Beyrût: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1992), 350-351; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 1/430.

³⁸ Nevevî, *İrşâdü Tullâbi’l-hakâik*, 349-350.

³⁹ İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*,139; Nevevî, *İrşâdü Tullâbi’l-hakâik*, 351-353; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 1/430.

bulunurken ihtiyata uygun olanı bizzat kiṣi okuyorsa kiṣinin “kara'tu alâ fulân” ya da “kuri'e aleyhi ve ene esma'...” demesidir. Bunu “haddesen bi-kırâatî”, “kırâaten aleyhi ve ene esma'”, “ahberanâ bi-kırâatî”, “kırâaten aleyhi ene esma'...”, “enbenâ”, “nebeenâ ve kâle lenâ” gibi “kırâat”le kayıtlı “semâ” ibareleri izler.⁴⁰ Sonuç itibarıyla Pezdevî'nin “kırâat”in adlandırılmasında, “taḥammül” ve “edâ”sında kimi muhaddislerden farklı düşündüğünü söyleyebiliriz.

1.3. Ruhsata Benzeyen Azîmet

“Azîme”tin dört şeklinin ilk ikisini yani “semâ” ve “kırâat”i izah eden Pezdevî daha sonra son iki çeşidine geçer. Bunlardan biri “kitâbet” diğeri ise “risâlet”tir.⁴¹ Bu ikisi tam anlamıyla “semâ” ve “kırâat” gibi değildir. Çünkü “semâ” ve “kırâat”te işitme tam olarak vardır. “Kitâbet” ve “risâlet”te ise gerçek anlamda bir işitme yoktur.⁴² Ona göre “kitâbet” ve “risâlet” aslında gaipte olanın hazırda bulunana hitâbî gibidir.⁴³ Bu görüş temelde hem örfî ve hem de şer'î uygulamayla ilişkilidir. Şer'an Hz. Peygamber, bütün insanlara tebliğ etmekle emrolunmuştur. O, hazırda olana hitâp ile tebliğ ettiği gibi gaipte olana da “kitâbet” ve “risâlet” ile tebliğ etmiştir. Dolayısıyla hitâp ile sabit olan hususlar “kitâbet” ve “risâlet” ile de sabittir. Örf bakımında halifeler ve krallar sözlü olarak görevlendirme yapmışlardır. Bununla beraber “kitâbet” ve “risâlet”le de yargıyı, emirliği ve hükümeti tayin etmişlerdir. Bu ikisini ihlal edenleri emri ihlal etmiş olarak saymışlardır.⁴⁴ Bu bakımdan “kitâbet” ve “risâlet” hem şer'an hem de örfen geçerli bir metot olarak görülmüştür.

1.3.1. Kitâbet

Muhaddisler tarafından kimi zaman “mükâtebe” ismiyle de ifade edilen “kitâbet”, hocanın “semâ” ile taḥammül ettiklerini veya bir kısım hadislerini yanında bulunan veya bulunmayan talebe için yazması/yazdırması olarak tanımlanır. Eyyûb es-Sahtiyânî (öl. 131/749),

⁴⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 138; Nevevî, *İrşâdü Tullâbi'l-hakâik*, 349; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/429.

⁴¹ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 414.

⁴² Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 191; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 414; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I/376; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/60.

⁴³ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 415-416.

⁴⁴ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/61.

Mansûr (öl. 132/750), Leys b. Sa'd (öl. 175/791) ve İbn Ebû Sebre (öl. 162/779) gibi birçok muhaddis "kitâbet"i muteber kabul ederler. Mâverdi (öl. 450/1058), Âmidî (öl. 631/1233) ve İbnü'l-Kattân (öl. 628/1231) gibi bir grup âlim ise "icâzetsiz kitâbet"le yapılan rivayeti makbul görmezler.⁴⁵ Çünkü söz konusu "tahammül"de ne "semâ" vardır ne de "icâzet". Kabul gören görüş Ehl-i hadisin nazarında ekseriyetle birincisi olmuştur. Onlara göre burada "lafzen icâzet" olmasa da "icâzet" mana itibarıyla vardır.⁴⁶ Pezdevî konuyu genel olarak muhaddislerden farklı bir perspektifle ele alır. "Kitâbet"i hocanın talebesine rivayetlerini yazılı bir kayıtla göndermesi olarak tarif eder. Burada hoca hadisleri kitabında senet ve metinleri ile zikreder. Hoca talebeye kitap kendisine ulaştığı ve onu anladığı takdirde ondan kitabı isnâdıyla birlikte rivayet etmesini söyler.⁴⁷ Dolayısıyla hoca talebesine rivayetlerini nakletmesi için açıktan bir izin verir. O iznini şifâhen olmasa da bildirim ile yapar. Bu muhaddislerin "icâzetli mükâtebe" dedikleri metoda karşılık gelir. Ancak burada şartlı bir izin söz konusudur ki o da talebenin yazılı belgede olanları anlamış olmasıdır.

Pezdevî, râvînin hocadan "kitâbet" yoluyla aldığı haberleri "ahberenî" lafzı ile rivayet etmesini tercih eder. Çünkü "kitâbet"te müşâfehe yerine bir haber verme bir diğer ifadeyle bildirme vardır. Dolayısıyla "kitâbet" ile alınan haberlerin naklinde "semâ" ve "kırâat"te olduğu gibi "haddesenâ" sîgasının kullanılmasını uygun görmez. Zira bu sîga, ancak işitmenin hakikaten gerçekleştiği haberlerin naklinde geçerlidir. Bu bakımdan söz konusu sîga yerine râvînin "ahberanâ" lafzını kullanmasını daha uygun karşılar.⁴⁸ Pezdevî bu söylemleriyle bazı muhaddislerin konu ile ilgili görüşlerinden ayrılır. Bazı muhaddislere göre "mükâtebe"de "haddesenâ"nın kullanımı caiz olmadığı gibi "ahberanâ"nın kullanımı da caiz değildir. Çünkü ihbâr ve tahdîs aynı şeydir. Dolayısıyla bu kısımda "ketebe ileyye fulân" veya "ersele ileyye fulân" gibi sîgalar kullanılır. Öte taraftan Leys b. Sa'd, Mansûr ve pek çok

⁴⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 173; İbn Kesîr, *İhtisâru ulûmi'l-hadîs*, 219-220; Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, 64; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, 165; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/481-482.

⁴⁶ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/60-61.

⁴⁷ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 414.

⁴⁸ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 417; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/376.

ileri gelen muhaddisler “kitâbet”te, “haddesenâ” ve “ahberanâ”nın her ikisini de caiz görürler.⁴⁹

Pezdevî, “haddesenâ” yerine “ahberanâ” lafzının kullanılmasına ilişkin görüşünü desteklemek için Allah’ın Hz. Musa ile konuşmasını delil getirir. Allah’ın bize kitabını ve resûlünü gönderdiğini, Hz. Musa dışında hiç kimsenin “haddesenillâh” veya “kellemenillâh” tabirlerini kullanmasının caiz olmadığını belirtir. Ona göre Allah Nisâ sûresi 164. ayette Hz. Musa ile konuştuğunu ifade ettiği için bu, sadece Hz. Musa’ya özgüdür. Buna karşı “ahberanâ Allahû” veya “enbeenâ”, “nebbenâ bi’l-kitâb ve’r-risâlet” sîgalarını kullanarak aktarımda bir sakınca yoktur.⁵⁰ Buna binaen Pezdevî söz ve konuşma ile haber vermenin arasını ayırır ve şöyle der:

Bir kimse ‘Falânca böyle konuşmamış ve söylememiştir.’ diye yemin etse, bu kişi yemininde hânis olmaz. Çünkü burada bize ulaşan konuşma ve söz değil haberdır. Ama bize böyle bir haber ulaşmamıştır diye yemin etse o zaman kendisi yemininden sorumlu olur.⁵¹

Dolayısıyla Pezdevî “kitâbet” ile tahammül edilen haberlerin naklinde “ahberanâ” diyebileceğimizi, “haddesanâ” sîgasını ise kullanamayacağımızı söyler.⁵²

1.3.2. Risâlet

Muhaddisler genel itibarıyla “tahammül”ü, “semâ”, “arz’/kırâat”, “icâzet”, “münâvele”, “mükâtebe/kitâbet”, “ilâm”, “vasiyet” ve “vicâde” gibi kısımlarda mütalâa ederler.⁵³ “Risâlet”i bir haber aktarım yöntemi olarak görmezler. Muhaddislerin “tahammül” ve “edâ” da yer vermediği “risâlet”i Pezdevî, bir “tahammül” çeşidi olarak görür. Ona göre “risâlet”

⁴⁹ İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 174; Nevevî, *et-Takrîb ve’t-teysîr*, 64-65; İbn Kesîr, *İhtisâru ulûmi’l-hadîs*, 219-220; Irâkî, *et-Takyîd ve’l-îzâh*, 165; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 1/484.

⁵⁰ Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, 417; Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, 1/377.

⁵¹ Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, 417.

⁵² Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, 417.

⁵³ Geniş bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsil*, 435-459; Nisâbûrî, *Ma’rifetü ‘ulûmi’l-hadîs*, 671-679; Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi’r-rivâye*, 259-355; İbn Abdilber, *Câmi’u beyâni’l-‘ilm*, thk. Ebû’l-Eşbâl ez-Züheyrî (Suudi Arabistan: Dâru İbnü’l-Cevzî, 1414/1994), 1146-1160; İyâz, *el-İlmâ*, 68-121; İbn Kesîr, *İhtisâru ulûmi’l-hadîs*, 205-223; Nevevî, *İrşâd tullâbi’l-hakâik*, 122; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 1/418-491.

de “kitâbet” gibidir.⁵⁴ Ancak “kitâbet”te hoca haberlerin naklini yazılı bildirirken “risâlet”te ise bir elçi ile bildirir. Aralarında bildirim şekli farkı vardır.⁵⁵ Bu metodu Pezdevî, Hz. Peygamber’in uygulamasıyla ilişkilendirir. Hz. Peygamber’in tebliğde bulunurken “kitâbet” dışında “risâlet”i de kullandığını belirtir.⁵⁶ Pezdevî'nin bu ifadelerini destekleyen nakiller söz konusudur. Hz. Peygamber’in tebliğinde “risâlet”e başvurduğuna dair İbn Abbâs’ın içinde olduğu pek çok sahâbîden rivayet nakledilir.⁵⁷ Hz. Peygamber’in kullandığı ifade edilen bu metodu Pezdevî hüccet olarak görür.⁵⁸ Öte taraftan o, “risâlet” yoluyla alınan haberlerin naklinde “kitâbet”te olduğu gibi “haddesenâ” sîgasının kullanımını tasvip etmez. Bunun yerine “ahberanâ”yı tercih eder.⁵⁹ Netice itibariyle, onun bu konuda muhaddislerden farklı bir metot geliştirdiğini, yeni bir

⁵⁴ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 414; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 372.

⁵⁵ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 372.

⁵⁶ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 416-417.

⁵⁷ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 416; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1995), 3/ 498; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî vd. (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987), 1/461; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. M. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır (Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), 2/128-129; Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk. M. Fuâd Abdülbâkî (Beyrût: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabîyye, 1412/1991), 1/51; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvût, vd. (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1430/2009), 3/5; Ebûbekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, *Sahîh*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1975), 4/ 23; Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmi'ü'l-kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), 2/14; Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Sünenü Ebû Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnâvût, Muhammed Kâmil Karabelli (Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-'Alemye, 1430/2009), 3/34; İbn Hibbân el-Büstî, *el-İhsân fî takrîb-i Sahîh-i İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1408/1988), 1/370; Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdî 'Abdülmeccid es-Selefi (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1983), 11/426; Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünen*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1424/2004), 3/55-56; Ebû Ahmed Humeyd b. Zenceveyh, *Kitâbu'l-emoâl*, thk. Şakir Zeb Feyyâd (Suûd: Merkezü'l-Melik Faysal, 1406/1986), 882.

⁵⁸ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 416-417.

⁵⁹ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 417; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 376.

kavram ürettiğini ve bunu tanımladığını bu bakımdan da Hadis usûlüne katkı sağladığını söyleyebiliriz.

1.4. Ruhsat

Pezdevî "ruhsat"ı kişinin haberi bizzat işitmeden tahammül etmesi olarak ifade eder. Bu itibarla "ruhsat", "azîmet"ten farklıdır. Zira "azîmet"te "semâ" bizzat varken "ruhsat"ta ise yoktur. "Ruhsat"ı, "icâzet" ve "münâvele" olarak iki kısma ayırır.⁶⁰

1.4.1. İcâzet

"İcâzet", hocanın bütün veya bir kısım merviyâtını talebenin rivayet etmesine izin vermesidir. Muhaddis râvîye "Falâncanın bana tahdîs ettiği bu kitabı benden rivayet etmen için sana icâzet verdim." veya "İşittiğim rivayetlerden senin nazarında sahîh olan tüm rivayetleri benden rivayet etmenize icâzet verdim." gibi ifadelerle rivayetleri nakleder.⁶¹ Bu şekilde elde edilen haberlerin, "tahammül" ve "edâ"da geçerli bir yöntem olup olmadığı hususu tartışmalıdır. Tartışma genel itibarıyla iki ana nokta üzerinden yapılır ki bunlardan biri "icâzet" yoluyla alınan rivayetlerin nakli, diğeri ise bu metotla elde edilen rivayetlerle amel etmedir.⁶² Muhaddislerinde olduğu farklı ilimlere mensup bir gruba göre "icâzet" geçersizdir. İbrahim el-Harbî (öl. 285/899), Ebû Nasr el-Vâilî (öl. 444/1052), Ebü'ş-Şeyh el-İsfahânî (öl. 369/979), fakîhlerden Merverrûzî (öl. 462/1069), Mâverdî, Ebû Bekir el-Hocendî (öl. 552/1157) ve Ebû Tâhir ed-Debbâs (öl. 474/1081) bu kanaattedirler.⁶³ Zâhirîler ve ona tabi olanlar "icâzet"i, "mürsel" ve meçhul olan râvîlerin rivayetleri ile aynı mecrada görerek bunu geçerli bir "tahammül" yolu olarak kabul etmezler.⁶⁴ Bu kanaati taşıyan İbn Hazm (öl. 456/1064) "icâzet"i câiz olmayan bir bid'at olarak niteler.⁶⁵ Merverrûzî ve Mâverdî ise "icâzet" ile rivayet etmenin batıl

⁶⁰ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 413.

⁶¹ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/63.

⁶² Bağdâdî, *el-Kifâye*, 311; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 151-154; Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, 85; İbn Kesîr, *İhtisâru ulûmi'l-hadîs*, 214-215; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, 151; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 448-449.

⁶³ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 152; İbn Kesîr, *İhtisâru ulûmi'l-hadîs*, 215; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/63-64; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 449.

⁶⁴ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 311; Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, 58; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 449.

⁶⁵ Ebû Hafs Ömer b. Raslân b. Nusayr el-Bulkînî, *Mehâsinu'l-ıstılâh* (Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1411/1990), 334; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 449.

olduğunu söylerler. Her ikisi de “icâzet caiz olsaydı rıhle batıl olurdu” demişlerdir. Bu söz, Şu'be b. el-Haccâc (öl. 160/776) ve Abdullah b. el-Mübârek'ten de nakledilir.⁶⁶ Ahmed b. Hanbel'e bu söz söylendiğinde buna “Eğer icâzet geçersiz olsaydı ilim yok olurdu.” diye karşılık verir.⁶⁷ Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel için “icâzet” ilmin korunmasında gerekli bir unsurdur. Bu bakımdan “icâzet”le rivayet edilebilir. Bu görüşü Kâdî İyâz da ifade eder. Kâdî İyâz, Ebü'l-Velîd el-Bâcî'den (öl. 474/1081) naklen “icâzet” ile rivayet etme konusunda selef ve sonraki âlimler arasında ihtilaf olmadığını hatta icmâ olduğunu, ihtilafın amelde olduğunu zikreder.⁶⁸ Kâdî İyâz'dan sonra bu görüşü İbnü's-Salâh dile getirir. Ancak o, Bâcî'nin bu iddialarına katılmaz. Bu konuda muhaddis, fakîh ve usûlcülerin görüş ayrılığına düştüğünü söyler.⁶⁹ Öte taraftan Ehl-i hadîsin de içinde bulunduğu çoğunluğun hem “icâzet”le rivayeti hem de onunla ameli geçerli gördüğünü ekler.⁷⁰ Muhaddislerin görüşüne bazı fakîhler de katılır. Onlara göre zaruret, bunun caiz olmasını gerektirmektedir. Çünkü her hadis âlimi, kendisine sahîh olanı aktarabileceği kimseyi bulamayabilir ve her talebe, şeyhinde sahîh olan her şeyi “semâ” etmeye rağbet etmeyebilir. “İcâzet” caiz olmasa, bu durum sünnetin bozulmasına, ortadan kaybolmasına ve isnâdın kopmasına yol açar.⁷¹

⁶⁶ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 316; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 152; İbn Kesîr, *İhtisâru ulûmi'l-hadîs*, 215; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn es-Sehâvî, *Fethu'l-mugîs* (Riyâd: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1426), 2/394-395; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 449.

⁶⁷ Ebü Abdillâh Bedrüddîn ez-Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynelâbidin b. Muhammed b. Belâferic (Riyâd: Edvâü's-Selef, 1419/1998), 3/508.

⁶⁸ İyâz, *el-İlmâ'*, 89; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 151; İbn Kesîr, *İhtisâru ulûmi'l-hadîs*, 214; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, 151; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/447; Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, 2/394. Mütেকaddimîn ve müteahhirîn âlimlerin icâzet ile aldıkları rivayetlerin nakli için kullandıkları sîgalara bk. İyâz, *el-İlmâ'*, 133.

⁶⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 151-152; İbn Kesîr, *İhtisâru ulûmi'l-hadîs*, 215; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, 151; Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, 2/394. Bâcî, İbnü's-Salâh'ın naklettiğinin aksine *İhkâmu'l-fusûl* isimli eserinde “İcâzet ile nakledilen rivayetlerle amel etmek gerekir. Âlimlerin geneli bu görüştedir.” demiştir. Krş. Ebu'l-Velîd Süleymân el-Bâcî, *İhkâmu'l-fusûl fi ahkâmi'l-usûl* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1409/1989), 284; İyâz, *el-İlmâ'*, 89; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 151-152.

⁷⁰ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 326; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 153; Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, 58; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/448.

⁷¹ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/64.

Pezdevî "icâzet"i geçerli bir metot olarak görenlerin tarafında durur. O, "icâzet" in iki şeklinden bahseder. Birincisi kendisine icâzet verilen kişinin kitabın muhtevasını bilmesidir. Kitabın muhtevasını bilen kişi kitabı inceler ve içindekileri kavrar. Bunun üzerine icâzet veren, icâzet vermek istediği kişiye "Senedleriyle kavradığın bu kitaptaki rivayetleri falânca bana tahdîs etti ve bunları benden rivayet etmene icâzet veriyorum." diye söyler. İcâzet veren kişi kavrayışlı ve zabt sahibi biriyse bu şekilde rivayet edebilir. Pezdevî'ye göre "icâzet" in bu türünde "ecâze lî fülân" sîgasını kullanmak müstehaptır. "Haddesenî" veya "ahberanî" lafızlarını kullanmak ise caizdir. Bu konuda evla olan "ecâze lî fülân" sîgası ile rivayette bulunmaktır. Bu ifadelerinin ardından Pezdevî tekrar "ahberanî" lafzının kullanılmasının caiz olduğunu, bu sîganın müşâfiheden daha düşük derecede olduğunu söyler.⁷² Pezdevî'nin burada "haddesenî" lafzını kullanmanın caiz görülebileceğini ifade etmesi daha önceki açıklamalarıyla örtüşmemektedir. Çünkü o, "semâ"nın fiilen gerçekleştiği "semâ" ve "kırâat" gibi "taḥammül" çeşitlerine "haddesenî" sîgasını tahsis etmiştir. "Semâ"nın gerçek anlamda gerçekleşmediği "kitâbet" ve "risâlet" gibi "taḥammül" çeşitlerine ise "ahberinî" sîgasını uygun görmüştür. Bunun üzerine "ruhsat" olarak tavsif ettiği "icâzet"te "semâ" söz konusu değilken "haddesenî" sîgasının caiz olduğunu belirtmektedir. Onun önceki ifadeleri itibarıyla bu husustaki söyleminin tutarlı olmadığını söyleyebiliriz.

"İcâzet" konusunda Pezdevî ile çoğu yerde benzer ifadelerle yer veren Serahsî bunun farkındadır. Ona göre "icâzet" in geçerli olabilmesi için iki şartın yerine getirilmesi gereklidir. İlki kendisine icâzet verilen kişinin, icâzet verilen kitapta olanları anlamasıdır. Diğeri icâzet verenin itkân ve zabt sahibi olması ve icâzet verdiği kitabın muhtevasının tamamına vakıf olmasıdır. Bu iki şart gerçekleştiği takdirde icâzet verenin "Bu kitapta olan haberleri benden nakletmene icâzet veriyorum." demesi sahîh olarak kabul edilir. Şahitlik konusu da bu vasıflarla sahîh sayılır. Şahit yazılı belgede olan hususlara vakıf olduğunda ve bu kişi için bilinir olduğunda onun "Bu kitapta olanların tümünün bana ait olduğuna

⁷² Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 417-418; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/64-65. Ayrıca bk. Ebü'l-Feth Alâüddîn el-Üsmendî, *Bezlü'n-nazar fi'l-usûl*, thk. M. Zekî Abdülber (Kâhire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1412/1992), 447.

şahitlik etmen için sana izin veriyorum.” demesi uygun karşılanır. Haberin rivayeti de böyledir. Şahitlikte caiz olan bir durum benzerlik ilişkisi dolayısıyla rivayette de caiz görülür. Bununla beraber ona göre kendisine icâzet verilen kişinin rivayet sırasında “ecâze li fulân” demesi en ihtiyatlı yöntem olarak kabul edilir. “Ahbereni” demesi de aynı şekilde caizdir. Ancak “haddesenî” demesi caiz görülmez. Çünkü bu sîga “semâ”ya hastır.⁷³ Görüldüğü üzere Serahsî, Pezdevî'nin “icâzet”e ilişkin ifadelerinin çoğunu tekrarlarlarken “edâ” sîgalarındaki kullanımına katılmaz. Serahsî'nin getirdiği açıklama Pezdevî'ye nispetle daha tutarlıdır.

“İcâzet”in ikinci çeşidini Pezdevî kendisine icâzet verilen kişinin kitapta olanları bilmemesi olarak ifade eder. Bu konuyu Ebû Hanîfe, İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'un görüşleri çerçevesinde temellendirir. İcâzet verilen kişi kitaptakilerin içeriğini bilmemesi durumunda Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre “icâzet” geçersiz olur. Ebu Yusuf'un sözüne nispetle ise “icâzet” sahîh olur.⁷⁴ Bu konuda Pezdevî aslında üç imâmın da bunun sahîh olmadığı kanaatinde olduğunu belirtir. Bunun yanı sıra Pezdevî başka hususlarla meşgul olup hadisin manasını kavramayan kişilerin rivayetinin geçerli olmayacağını dile getirir. “Semâ” meclisinde oturan kişi okunan kitaptan başka bir kitapla veya yazmakla meşgul olarak “semâ”dan uzak kalırsa ya da oyun ve eğlence ile yüz çevirirse veya uyku ve tembellik sebebiyle gafil kalırsa bu durumda onun için “zabt” söz konusu olmaz. Bu tür haberler ne hüccet ne de muttasıldır. Tahammül ehli olmayan küçük yaştaki çocukların semâ' meclislerinde hadisleri dinlemelerine izin verilmesini ise Pezdevî teberrük amaçlı olduğunu söyler.⁷⁵ Dolayısıyla Pezdevî, “icâzet” ile elde edilen kitabın

⁷³ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/377; Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 192.

⁷⁴ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 418; Ebû'l-Abbâs Muzafferüddîn b. es-Sââtî, *Nihâyetü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl*. thk. Sa'd b. Garîr b. Mehdî es-Selemî, (Mekke: Câmiatu Ümmü'l-Kurâ, 1418), 372.

⁷⁵ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 418-419. Ayrıca bk. Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/377; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/69; Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 192; Kıvâmuddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Kâkî, *Câmiu'l-esrâr fî şerhi'l-Menâr*, thk. Fazlurrahmân Abdulğafûr el-Efğânî (Mekke: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 2005), 3/747; Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Keşfü'l-esrâr* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 2/68.

içeriğinin râvî tarafından bilinmemesini rivayet için engel teşkil ettiği kanaatindedir.

1.4.2. Münâvele

Hadis usûlünde hocanın kitabını talebeye vermesi demek olan “münâvele”, “icâzetli” ve “icâzetsiz” olmak üzere iki kısımda değerlendirilmiştir. Ebû'l-Hasen el-Mâverdî (öl. 450/1058), İbnü'l-Kattân (öl. 628/1231) ve Âmidî (öl. 631/1233) gibi bir grup âlim “icâzet içermeyen münâvele” ile rivayeti uygun görmemişlerdir. İçlerinde Eyyûb es-Sahtiyânî (öl. 131/749), el-Leys b. Sa'd (öl. 175/791) ve İbn Ebû Sebre'nin (ö.162/779) de yer aldığı pek çok mütekaddim ve müteahhir muhaddisler ise “icâzet içermeyen münâvele”yi kabul etmişlerdir.⁷⁶ Pezdevî, ilk görüşü benimser. “İcâzetli” ve “icâzetsiz münâvele”yi aynı derecede kabul etmez, bunları hüküm itibarıyla ayırt eder ve “icâzetli münâvele”nin “icâzet” ile aynı olduğunu söyler.⁷⁷ Dolayısıyla “icâzet” için söz konusu olan icâzet verilen kişinin icâzet verilen kitapta olanları anlamış olması, icâzet verenin itkan ve zabt sahibi olması ve icâzet verdiği kitabın muhtevasının tamamına vakıf olması şartları, “münâvele” için de geçerlidir. Bu iki şart gerçekleştiği takdirde “münâvele” ile “taḥammül” sahîh olarak kabul edilir. Bununla beraber “icâzetli münâvele”ye zorunlu durumlarda başvurulması gerektiğini belirten Pezdevî, bu konuda “belgede yazılı olan hususlara vakıf olmadıkça icâzet geçerli değildir” diyen Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in görüşünü mutedil bulur.⁷⁸ Bu görüşü Debûsî'den almış olmalıdır. Debûsî de ikisinin görüşünü muteber kabul eder ve kendisine icâzet verilen kişinin kitapta olanları bilmedikçe “icâzet”le rivayet etmesinin helal olmadığını söyler. Çünkü kitapta olanlar bilinmediğinde bunların değiştirilme ihtimalleri söz konusudur. Zira hat hatta, kitap kitaba benzer.⁷⁹

⁷⁶ Ebû'l-Hasen Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, thk. Ali M. Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994), 90; İyâz, *el-İlmâ'*, 84-85; Nevevî, *et-Takrîb*, 64; İbn Kesîr, *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, 219-220; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/481.

⁷⁷ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 418.

⁷⁸ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 418.

⁷⁹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 191-192.

2. Haberin Korunması (Zabt)

Haberin korunması “zabt” konusuyula ilgilidir. “Zabt”, hadislerin kayıt altına alınmasıdır. Bu, “hıfz” ve “kitâbet” olarak iki şekilde gerçekleşir. “Hıfz”, bir kişinin işittiği bir şeyi istediği herhangi bir zaman diliminde hatırlayabilmesini sağlayacak şekilde ezberlemesidir. “Kitâbet” ise işittiği ve tashihini yaptığı andan hadisleri “edâ” edinceye değin hadisleri yazılı olarak korumasıdır.⁸⁰ Pezdevî, taksiminde “hıfz” a müstakil olarak yer vermez. Aksine onu “tahammül”ün bir devamı kılar. Ona göre muhaddisin kırâati, kişinin muhaddise okuması, “kitâbet”i, “risâlet”i, “icâzet” ve “münâvele” yoluyla “semâ”ı sahîh olduğunda işitilenin “edâ” zamanına kadar korunması da vacip olur. Diğer bir ifadeyle burada “hıfz” olmak zorundadır. Dolayısıyla Pezdevî, “tarafü'l-hıfz”ı haberin “tahammül”e başladığı andan “edâ” anına kadar var kabul eder ve onu ayrı bir bölüm olarak görmez.⁸¹ “Hıfzı/zabtı”, “tarafu's-sâmî”de olduğu gibi iki kısımda mütalâa eder. Birincisi tam/kâmil ve diğeri tam olmayan/nakıstır. Birinci kısmını “mutlak azîmet”, ikincisini ise “azîmete dönüşmüş ruhsat” şeklinde adlandırır.⁸² Birinci kısım ikinci kısma nispetle kuvvetli görülür. Ancak bu rivayet zamanı için geçerlidir. Rivayet zamanından sonrası söz konusu edildiğinde ikinci kısım birinci kısma nispetle daha muteberdir.⁸³

2.1. Azîmet

Pezdevî muhaddislerin ıstılâhında “hıfz” a tekâbül eden “mutlak azîmet”i, râvînin yazılı bir metne bağlı kalmaksızın hadisi hıfzetmesi olarak tarif eder.⁸⁴ Ona göre bu, Hz. Peygamber'e has kılınmış bir fazilettir. Hz. Peygamber kalbinin nurunun gücüyle yazıya başvurmaya ihtiyaç duymadan bir şeyleri hıfzetmiştir. Bununla beraber Pezdevî, daha önce ilmi korumada yazıya başvurulmadığını aksine ezberlendiğini söyler. İlmi koruma altına almak için yazının daha sonra Kur'an ve hadiste sünnet haline geldiğini belirtir.⁸⁵ Böylelikle Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla

⁸⁰ İbn Hacer, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*, 53.

⁸¹ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/73; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 418-419.

⁸² Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 419.

⁸³ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/73-74.

⁸⁴ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 419.

⁸⁵ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 419-421.

ilişkilendirdiği “hıfz”ın azîmet, yazının ise ihtiyaca binaen başvurulmuş bir “ruhsat” olduğu kanaatini taşır.

2.2. Ruhsat

Râvînin rivayetleri hıfzından ziyade bir kitaba itimat ederek nakletmesine “ruhsat” ismini verir.⁸⁶ Bunu Pezdevî ikiye ayırır. Birinci kısma “azîmete intikal eden asıl anlamında müzekkir”, ikinci kısma ise “imâm” adını verir. Pezdevî'nin “müzekkir kitap” ve “imâm kitap” dediği kısımlar kısmen muhaddislerin ıstılâhında yazılı metinlerin ve kitapların “zabt”ına tekabül eder. Ancak “müzekkir kitap” ve “imâm kitap” ayrımı ve tanımları muhaddislerin ıstılâhları arasında görülmez. Bu açıdan yeni kavramlar ve tanımlar olduğunu söyleyebiliriz.

2.2.1. Müzekkir Kitap

Pezdevî, “müzekkir kitap” ile hatırlamak için kullanılan yazılı metni kasteder. Muhaddislerin kimi zaman başvurduğu ama adına “müzekkir” demedikleri bu metot, ona göre hüccettir. İster bu kişinin kendi hattıyla ister bilinen veya bilinmeyen bir kişinin hattıyla olsun fark etmez. Çünkü buradaki maksat yazıdan ziyade hatırlatmanın sağlanmasıdır. Zira insanın unutmaktan kaçınması mümkün değildir. Unutmama sadece Hz. Peygamber'e özgüdür. Allah'ın A'lâ sûresinin 6. ayetinde Hz. Peygamber'e “*Sana Kur'an'ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın.*” dediği ayet bunu açıkça ortaya koyar.⁸⁷ Dolayısıyla unutmama Hz. Peygamber'in dışındaki insanlar için kaçınılmaz bir durumdur. Öte taraftan hatırlamadan önce meydana gelen unutkanlık mazur görülür. Unuttuktan sonra kitaba bakmak hatırlamanın ve hafızada olana dönmenin bir yoludur. Eğer hafıza eski haline dönerse o zaman rivayet tam bir ezberden ibaret olur.⁸⁸

2.2.2. İmâm Kitap

Haberin naklinde kitap veya yazılı metnin esas alınmasına “imâm kitap” denir. Bu yazılı metinler “müzekkir kitap”ta olduğu gibi ravi için hatırlatıcı bir konuma sahip değildir. Bu bakımdan rivayetlerde hafızaya değil kitaba veya yazılı metne itimat söz konusudur. Pezdevî'nin “imâm kitap” dediği kavram, muhadislerin ıstılâhında “sahafî” kavramıyla

⁸⁶ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 419.

⁸⁷ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 422.

⁸⁸ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/76; Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 191.

ilişkilendirilebilir. Muhaddisler “semâ” ve “kırâat” olmaksızın doğrudan sahîfelerden rivayet edenler için “sahafî” kavramını kullanmışlar ve bu kişilerin rivayetini geçerli görmemişlerdir. Süleyman b. Mûsa'dan (öl. 119/737) buna ilişkin “...hadisi doğrudan sahîfeden alan sahafîlerden almayın denilirdi.” şeklinde bir rivayet nakledilir.⁸⁹ Muhaddislerden farklı bir kavram kullansa da Pezdevî, bu hususta muhaddislere benzer şeyler söyler. Öncelikle o, Ebû Hanîfe'nin görüşüne atıfta bulunur. Ebû Hanîfe'nin kitaba veya yazılı metne dayanan rivayetleri muteber görmediğini açıklar. Zira Ebû Hanîfe'ye göre kalp için yazı, tıpkı ayna-göz ilişkisinde olduğu gibidir ki ayna cansız olduğundan gözü idrak etmez. Aynen bunun gibi yazı da kalp için anlamsız/boş olduğunda bir hatırlatma/bildirim ifade etmez. Dolayısıyla hafızanın hatırlamasında bir fayda sağlamayan yazı anlamsızdır.⁹⁰ Bir kişi kendi, babasının veya tanınmış bir kişinin el yazısıyla yazılmış ve “semâ” edilmiş bir kitap bulsa ve “semâ” edilenleri hatırlamasa Ebu Hanîfe hiçbir surette böyle bir şeyi rivayette caiz görmez. Çünkü kitaba hatırlamak için bakılır.⁹¹

Ebû Hanîfe'nin görüşü temelinde bu metodun mahiyetini ortaya koyan Pezdevî, yazıya itimadın mahkemede, hadis rivayetinde ve belgelerde olmak üzere üç kısımdan oluştuğunu söyler ve Ebû Hanîfe'ye atıfta bulunur. Ebû Hanîfe'ye göre bu üç kısım itibara alınmaz.⁹² İtibara alınmamasında temel etken hafızadır. Hafıza olmaksızın yazıya güvenilmez. Rivayet, şehâdet ve mahkeme gibi hususlar ilimle ilgili konulardır. Yazı temyiz edilemeyecek derecede birbirine benzerlik gösterir. Yazının sureti, hatırlatma dışında bir ilim ifade etmez. Aksine yazıyı dikkate almak şüphe meydana getirir. Bundan ancak güçlü bir hafıza ile sakınılabılır. Bununla beraber hafıza eksikliğiyle ortaya çıkan unutmaya kaydı ileri sürülerek de bu şüphe ortadan kalkmaz. Bu durumda din, manayı dışlayıp şekli itibara aldığı anda bozulur.⁹³ Pezdevî, Ebû Hanîfe'den sonra Ebû Yûsuf'un ve İmâm Muhammed'in görüşlerini verir.

⁸⁹ Ahmet Yücel, “Bir Hadis Terimi Olarak Sahafî ve Hadis Tarihi Açısından Önemi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (1993-94), 198.

⁹⁰ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 192; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 422

⁹¹ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/77.

⁹² Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 422.

⁹³ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 78

Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe'den farklı olarak yazının sadece mahkeme ve hadis semâ'ında dikkate alınacağını söyler. İmam Muhammed'e göre ise her üç durumda da yazıya itimat edilir. Pezdevî, Ebû Hanîfe'nin ifadesinde "azîmet", Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in söylemlerinde ise "ruhsat"ın olduğuna işaret eder. Buna binaen "hıfz" ile "kitâbet" in "azîmet", "hıfz" olmayan "kitâbet" in ise "ruhsat" olduğunu belirtir. "Azîmet" i tek bir çeşit olarak ifade eder. "Ruhsat" ı ise kısımlara ayırır. Birincisi değiştirilme ihtimali olmayan, güvenilir bir kişinin el yazısı ile yazılan metindir. İkincisi bilinen, güvenilir bir kişinin el yazısıyla yazılan metindir. Üçüncüsü meçhûl bir hat ile yazılan metindir.⁹⁴ Pezdevî bu üç tür yazının hadiste, yazılı belgelerde ve mahkemede söz konusu edildiğini dile getirir. Ebû Yûsuf mahkemede mevcut olup tahriften sâlim olan yazıların geçerli olduğunu söyler. Hadiste de bu şartla itibara alır. Öte taraftan yazı mevcut olmadığında mahkemede bunu dikkate almak uygun değildir. Hadiste ise yazı tebdilden, galattan uzak ve maruf bir hat ile olduğunda kendisiyle amel etmek caizdir. Resmî belgelerde ise dikkate almak geçerli değildir. Belge hususundaki görüşü hariç İmam Muhammed'in kanaati de bu şekildedir.⁹⁵

Pezdevî, bu ifadelerden sonra geriye bir faslın kaldığını belirtir. O da râvînin babasının veya ma'rûf olan bir kitapta bilinen bir kişinin hattıyla yazılmış hadisleri bulmasıdır. Bu durumda olan râvînin babası veya bilinen bir kimsenin ma'rûf bir kitabındaki hattı ile bulduğu hadisleri buna ekleme yapmadan "Babamın hattıyla buldum." veya "Falâncanın hattıyla buldum." diyerek rivayet etmesi caizdir.⁹⁶ Dolayısıyla Pezdevî için ma'rûf bir hatla yazılmış rivayetlerin naklinde bir sakınca yoktur. Pezdevî, meçhûl hatta bulunan rivayetlere ilişkin açıklamalarda da bulunur. Meçhûl bir hat ile bulunan rivayetleri ikiye ayırır. Birincisi "müfred hat" iken ikincisi "yalan ile itham edilmeyen bir topluluğa ait hat" tır. "Müfred hat" ile bulunan rivayetler batıldır. Dolayısıyla itibara alınmaz. "Topluluğa ait hat" ile bulunan rivayetler ise ma'rûf olan hat gibidir. Bu

⁹⁴ İstifade ettiğimiz baskıda söz konusu kısım üçe değil dörtte ayrılmıştır. Yukarıda ifade edilenlere ilaveten burada bilinen bir hat ile güvenilir olmayan birinin yazdığı metin maddesi eklenmiştir. Krş. Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 423; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/79.

⁹⁵ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 422-423.

⁹⁶ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 424.

kabilden olan rivayetlerin nakli caizdir.⁹⁷ Pezdevî'nin burada hattın bulunması dediği şey aslında muhaddislerin “vicâde” dediği metoda tekabül eder. Bu çerçevede iki farklı alanda aynı konunun farklı kavramlar ile ifade edildiğini söyleyebiliriz.

3. Haberin Aktarımı/Tebliği (Edâ)

Haberin nakledilmesi Hadis usûlünde “edâ” ile ifade edilir. Pezdevî, hadislerin naklini ifade etmek için “edâ” sözcüğü yerine yine aynı anlama tekabül eden “tarafu'l-mübelliğ” lafzını kullanır. “Tarafu'l-mübelliğ”i de önceki kısımlarda olduğu gibi “azîmet” ve “ruhsat” olarak iki kısımda inceler.

3.1. Azîmet

Pezdevî, muhaddislerin lafzen rivayet dediği “azîmet”i râvînin rivayeti işitilen lafza bağlı kalarak nakletmesi olarak açıklar.⁹⁸ Tanımından sonra o, bu hususta muhaddislerin kanaatlerine yer verir. Pezdevî'nin naklettiğine göre bazı muhaddisler hiçbir şekilde hadisın mana ile nakledilmesini tasvip etmezler. Bu hususta onlar Hz. Peygamber'in “Benim sözümü işitip onu iyice anlayıp ve işittiği gibi tebliğ edenin Allah yüzünü ağartsın.” sözünü zikrederler. Ayrıca Hz. Peygamber “câmiu'l-keîâm” özelliğine sahip olduğunu bu sebeple nakil sırasında tebdil ve tahrifin gerçekleşip gerçekleşmediğinden emin olunamayacağını ileri sürerler.⁹⁹ Buna karşı Pezdevî âlimlerin genelini mana ile rivayeti geçerli gördüğünü söyler. Sahâbe'nin “Resûlullah bize şöyle emretti veya şunlardan nehyetti.” ifadelerini ve İbn Mes'ûd (öl. 32/652-53) gibi sahâbîlerin bir hadis rivayet ettikten sonra “Buna benzer şekilde söyledi veya bunun gibi ya da buna yakın buyurdu.” gibi lafızlarla rivayet ettiklerini bu bağlamda zikreder. “Ruhsat”ın detaylarında buna ilişkin cevapların varlığına işaret eder. Buna göre sünnetin nazmı muciz değildir. Ancak onun nazmı Kur'ân'ın aksine mana iledir.¹⁰⁰ Pezdevî atıfta bulunduğu muhaddislerin nezdinde mana ile naklin ihtilafı bir konu

⁹⁷ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 424. Geniş bk. Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/81-82.

⁹⁸ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 424.

⁹⁹ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 425-428.

¹⁰⁰ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 428. Geniş bk. Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/83-84; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/279-280.

olduğunun farkındadır. O bu konuda muhaddislerinde olduğu çoğunluğun tarafında durur.

3.2. Ruhsat

Hadis usûlünde hadislerin mana ile rivayet edilip edilmemesine ilişkin farklı görüşler kaydedilmiştir. Bir görüşe göre bir râvî lafızların delaletini ve maksadını bilmeyen, anlamı değiştiren hususların farkında olmayan ve lafız farklılıklarındaki oranları görmeyen biri ise mana ile rivayet etmesi caiz değildir. Dolayısıyla bu râvînin işittiği lafız aynı nakletmesi gerekir. Bu hususta herhangi bir ihtilaf yoktur. Râvî bu şartlara haiz biri olsa da bazı muhaddislere göre ancak lafzen rivayette bulunması caizdir. Buna karşı dört mezhep imamının da dahil olduğu mütekaddimîn ve müteahhirîn âlimlerinin geneli, hadisin anlamı kesin olarak korunduğunda hadislerin mana ile rivayet edilmesini onaylamışlardır.¹⁰¹

“Ruhsat”ı râvînin rivayeti tercih ettiği bir lafızla aktarması olarak tarif eden Pezdevî, mana ile rivayet konusunda kimi farklı şartları olmakla birlikte son görüşe katılır.¹⁰² O, mana ile rivayeti mutlak anlamda kabul etmez. Aksine bu hususta rivayetin muhtevasını ve lafız özelliklerini dikkate alır. Bu çerçevede sünneti mana bakımından çeşitlere ayırır. Birincisi mananın “muhkem” olmasıdır. “Muhkem” bir lafzın manası açıktır ve dilde vaz’edildiği anlamın dışında bir anlam taşımaz. Dile hâkim olan bir kişi Pezdevî’ye göre bu lafızların yerine aynı anlama karşılık gelen ifadeleri kullanabilir. Çünkü lafız “muhkem” ve “müfesser”dir.¹⁰³ İkincisi lafzın “zâhir” olmasıdır. “Zâhir” bir lafız manası açık olanın dışında bir anlama ya da hâss anlamı taşıyan umuma veya mecâz anlamı taşıyan gerçek anlama delalet edebilir. Bu durumda rivayetin manen naklinin geçerli olabilmesi için râvînin Arap diline hakimiyeti, şer’î fıkıhı bilmesi ve ictihât yollarına vakıf olması gerekir. Bu şartları taşımayan birinin bu tür lafızlar içeren haberleri manen nakletmesi

¹⁰¹ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 534-535; Bağdâdî, *el-Kifâye*, 206; İyâz, *el-İlmâ'*, 173-182; Nevevî, *et-Takrîb*, 74; İbn Kesîr, *İhtisârü 'Ulûmi'l-hadîs*, 234; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/532-534.

¹⁰² Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 424. Bk. Ebû's-Senâ Mahmûd b. Zeyd el-Lâmişî, *Kitâb fi usûli'l-fikh*, thk. Abdülmecîd Türkî (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1995), 149-150.

¹⁰³ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 429.

halinde hataya düşme ihtimali söz konusudur.¹⁰⁴ Zira fakîh olmayan bir kişi mümkün olanın kastedildiği ihtimali ortadan kaldıran kesinlikler ekleyerek manayı ve hükmü değiştirebilir. Üçüncüsü “müşkil” ya da sadece te’vîl ile amel edilen “müşterek lafız”dır. Bu tür ifadelerin anlamı, ancak te’vîl yoluyla anlaşılabilir.¹⁰⁵ Râvînin te’vîli bir başkası için hüccet değildir. Dolayısıyla bu türden işitilen lafzın dışında bir lafızla rivayet etmek uygun karşılanmaz.¹⁰⁶ Dördüncüsü lafzın “mücmel” olmasıdır. “Mücmel/müteşâbih” anlamayacak derecede kapalı olan lafızlardır. Anlamındaki kapalılıktan dolayı bu lafızlar mana ile nakledilemezler.¹⁰⁷ Beşincisi Hz. Peygamber’in az sözle çok manaları ifade edebilme özelliği olan “cevâmiu’l-kelim”dir. Bu tür rivayetlerin lafızlarında pek çok manalar gizlidir. Bu sebeple bunları doğru bir şekilde muhafaza etmek mümkün değildir.¹⁰⁸ “Cevâmiu’l-kelim”le birlikte lafzın beş yönüne dikkat çeken Pezdevî, sadece ilk ikisi için mana yoluyla nakli geçerli görür. Ancak burada da râvînin dilin inceliklerine vakıf ve şer’î delillerin inceliklerini bilen fakîh bir kimse olmasını şart koşar. Aksi takdirde mana ile rivayeti tasvip etmez. Bu görüşleri muhaddislerle ekseriyetle örtüşür.

Sonuç

Hanefî mezhebi geleneğinin önde gelen usûlcülerinden biri olan Pezdevî'nin *Usûlü’l-Pezdevî* isimli eserinden hareketle yapmış olduğumuz rivayetlerin “tahammül”, “zabt” ve “edâ”sına ilişkin çalışmamızda şu sonuçlara ulaştığımızı söyleyebiliriz:

1. Pezdevî konuyla ilgili kavramların bir kısmında lafzî olarak muhaddisler ile buluşsa da hem anlamsal içeriği hem de kavramsallaştırma noktasında onlardan ayrılmıştır. Örneğin, o daha en başında “tahammül” için “tarafu’s-sâmî”, “edâ” için ise “tarafu’l-mübelleğ” kavramlarını kullanır. Muhaddislerin kullandıkları “tahammül” ve “edâ” kavramlarını kullanmayışını fakîhçiliğini dikkate

¹⁰⁴ Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, 429-430.

¹⁰⁵ Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, 430.

¹⁰⁶ Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, 3/88.

¹⁰⁷ Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, 430.

¹⁰⁸ Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, 430. Bk. Alâeddin Muhammed b. Ahmed Semerkandî, *Mizânü’l-usûl fi netâici’l-’ukûl*, thk. Muhammed Zekî Abdülber (Kâhire: Mektebetü Dâri’t-Turâs, 1404/1984), 440-443.

alarak anlamak gerekir diye düşünüyoruz. Çünkü müellifin diğer tüm kavramsallaştırmalarında da sözcüklerin anlamlarına ve konuyla olan ilişkisine son derece dikkat ettiği görülmektedir. Bir diğer örnek de muhaddislerce “tahammül” ve “edâ”dan ayrı olarak müzâkere edilen “zabt” kavramıdır. O, bu noktayı ihmal etmez ve bunu “azîmet” ve “ruhsât” isimleriyle kavramsallaştırır. Fakîh bir usûlcü olmasının sağladığı hassasiyetle “zabt”ı, “tahammül” ve “edâ”nın lâzım-ı gayr-i müfâriki olarak tespit eder. Bu yaklaşımın hadis usûlünde de dikkate alınması özellikle teâruzun yaşandığı konularda isabetli sonuçlara ulaşılması açısından fayda sağlayacaktır.

2. Pezdevî eserinde söz konusu bu üç kavramın detaylarını yine muhaddislerden oldukça farklılıklar ihtiva edecek şekilde ele almış ve gerçekleşmesinin şartlarını belirlemiştir. Makalenin ilgili başlıklarında detaylı bir şekilde ele alındığı üzere onun temel görüşü her bir kavramın usûl açısından güvenilir bir gerekçeye dayanmasıdır. Muhtemelen bu sebebe istinaden muhaddislerin kullandığı “vicâde” ve “i’lâm” metotlarını ana tasnifinde yer vermemiştir.

3. Hadis usûlü geleneğinde görülmeyip Pezdevî’de görülen bir başka kavram da “risâlet” kavramıdır. “Risâlet”, bir bakıma Hadis usûlündeki “kitâbet” gibidir. Ancak “kitâbet”te hoca haberlerin naklini yazılı bildirirken “risâlet”te ise bir elçi ile sözlü bildirim söz konusudur. Dolayısıyla “risâlet”in Hadis usûlünde dikkate alınabilecek farklı bir metot olduğunu söyleyebiliriz, zira bu ayırım yani yazılı ve elçi vasıtasıyla kurulan iletişimin ayırt edilmesi önemlidir.

4. Araştırmada elde edilen sonuçlardan biri de Pezdevî’nin “tahammül” sîgalarına dair “azîmet” ve “ruhsat” şeklinde yaptığı taksimdir. Bu ayırım epistemolojik olarak “tahammül” yollarının bilgi değerlerini göstermesi bakımından önemli olduğu gibi aynı zamanda kendi içinde bir hiyerarşiyi de ifade etmektedir. Pezdevî söz konusu yaklaşımını özellikle rivayetin lafzen korunarak aktarılmasına diğer bir ifadeyle “edâ”sına gösterdiği hassasiyetle de ilişkilendirir. Örneğin, “lafzî rivayet”, “azîmet” iken “mana ile rivayet”, “ruhsat”tır.

Tespit etmeye çalıştığımız bu hususların ve ilgili kavramsallaştırmaların Hadis usûlünde de dikkate alınarak “tahammül” ve “edâ” sîgalarının özellikle de epistemolojik değerleri açısından yeniden değerlendirilmesinin önemli olduğunu söyleyebiliriz. Kimi “tahammül”

ve “edâ” sîgalarındaki karışıklıkların giderilmesinde Pezdevî'nin yaklaşımları ve sistematîği yol gösterici olabilir. Özellikle de “icâzet” konusunun Fıkıh usûlü sistematîğinden yararlanılarak yeniden düşünülmesi, Hadis usûlü alanına büyük katkı sağlayabilir. Nasıl ki siyer ve tarihçilerin isnâd konusundaki tavırlarında muhaddislerin hassasiyetlerinden almaları gereken çok önemli hususlar varsa aynı şekilde muhaddislerin de Fıkıh usûlünden, bilhassa usûl açısından, istifade etmeleri gereken noktalar bulunmaktadır. Geleneğimizde birbirlerinden ayrı olarak gelişen usûllerin bugün daha interdisipliner bir yaklaşımla ele alınıp geliştirilmesi hem her bir bilim alanına hem de genel olarak İslâmî ilimlerin gelişmesine çok büyük katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid. 50 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1995.
- Ahmed Efendi, Taşköprizâde İsmüddin. *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985.
- Askalânî, İbn Hacer. *Fethu'l-bârî*. 3 Cilt. Lübnân: Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, 2000.
- Askalânî, İbn Hacer. *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*. thk. Nûreddin İtr. Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 1432/2011.
- Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleymân. *İhkâmu'l-fusûl fî ahkâmî'l-usûl*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1409/1989.
- Bağdadî, Babanzade İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifin*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1951.
- Bağdâdî, el-Hatîb. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmânîyye, 1357.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyin. *el-Medhal ilâ İlmi's-Sünen*. thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1437.
- Buhârî, Alâuddîn Abdülazîz b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. M. Zühayr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Bulkînî, Ebû Hafs Ömer b. Raslân b. Nusayr. *Mehâsinu'l-istilâh*. Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1411/1990.

- Büstî, İbn Hibbân. *el-İhsân fî Takrîb-i Sahîh-i İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 18 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. thk. Uceyl Câsim en-Neşemî. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 1414/1994.
- Çelebi, Kâtib. *Keşfü'z-zunûn*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts. Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed. *Sünen*. thk. Şu'ayb el-Arnâvût. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî, Hâlid es-Sebî' el-Alemî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullâh b. Ömer b. İsâ. *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fikh*. thk. Halîl Muhyiddîn el-Meys. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Ebû Gudde, Abdülfettâh. *es-Sünnetü'n-nebeviyye ve beyânu medlulihâ's-şer'î*. Kâhire: Dâru's-Selâm, 1441/2020.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-usûl*. thk. Hamza b. Züheyr Hâfız. 4 Cilt. Cidde: eş-Şeriketü'l-Medîneti'l-Münevvere, ts.
- Gökçe, İbrahim. *Muhaddisler ile Hanefilerin Hadis İstılâhları Ekseninde Karşılaştırılması*. Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=2xbwFA2zkMoB9wwJiCXm1w&no=0ly8cxwEXXjGafrcOGc08A>.
- Gül, Mutlu. *Hanefî Usûlünde Hadis Tenkidi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=aSUMjBOFLkEj8HyO-LFfeQ&no=wgj95lhYH8U0u4-elfCYVw>.
- Hamevî, Yâkût b. Abdullah. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdr, 1397/1977.
- Hamidî, Kınalızade Alaeddin Ali b. Emrullah. *Tabakâtü'l-Hanefiyye*. thk. Muhyî Hilâl es-Serhân. 3 Cilt. Bağdâd: Dîvânü'l-Vakfî's-Sünnî, 1426/2005.
- Haskefî, Alâuddîn Muhammed. *İfâdatü'l-envâr*. Dımaşk: Mektebetü'l-İmâmî'l-Evzâî, 1429/2008.

- Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn. *et-Takyîd ve'l-îzâh*. Beyrût: Dâru'l-Hadîs, 1405/1984.
- İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*. thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri. Suudi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1414/1994.
- İbn Huzeyme, Ebûbekir Muhammed b. İshâk. *Sahîh*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 4 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1975.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ'. *İhtisâru ulûmi'l-hadîs*. thk. Mâhir Yasîn el-Fahl. Riyâd: Dâru'l-Meymân, 1434/2013.
- İbn Kutluboğa. *Tâcü't-terâcim*. thk. M. Hayr Ramazan Yûsuf. Dimaşk: Dâru'l-Kâlem, 1413/1992.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddin. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Kâhire: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 1383/1963.
- İbnü's-Sââtî, Ebû'l-Abbâs Muzafferüddîn. *Nihâyetü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl*. Mekke: Câmiatu Ümmü'l-Kurâ, 1418.
- İyâz, Kâdî. *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyidi's-semâ'*. Kâhire: Dâru't-Türâs, 1389/1970.
- Kâkî, Kivâmuddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Câmiu'l-esrâr fî şerhi'l-Menâr*. thk. Fazlurrahmân Abdulğafûr el-Efgânî. 5 Cilt. Mekke: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 2005.
- Kazvînî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâvût, vd. 5 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1430/2009.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifin*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Kureşî, Ebû Muhammed. *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 5 Cilt. Kâhire: Dâru Hicr, 1413/1993.
- Lâmişî, Ebû's-Senâ Mahmûd b. Zeyd. *Kitâb fî usûli'l-fikh*. thk. Abdülmecîd Türkî. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâm, 1995.
- Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhây. *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. Kâhire: Darü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen. *el-Hâvi'l-kebîr*. thk. Ali M. Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Meragî, Abdullâh Mustafa. *el-Fethü'l-mübin fî tabakâti'l-usûliyyin*. thk. Muhammed Ali Osman. 2 Cilt. Kâhire: y.y., 1366/1947.

- Molla Fenârî. *Fusûlü'l-bedâyi' fi usûli's-şerâyi'*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. M. Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabîyye, 1412/1991.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Keşfü'l-esrâr*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Nevevî, Ebü Zekerîyya Yahya. *İrşâdü tullâbi'l-hakâik*. thk. Nurettin İtr. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992.
- Nevevî, Muhyiddin b. Şeref. *et-Takrîb ve't-teysîr*. thk. Muhammed Osmân el-Huş. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985.
- Nisâbûrî, Ebü Abdillâh el-Hâkim. *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1424/2003.
- Özben, Zübeyde. *Mâverâünnehir Hanefî Usûl Eserlerinde Sünnet Anlayışı*. (V.-VIII. Asırlar). Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=KjJL OkI5dziN7g_IXugGug&no=J0hvO85_Yz21KAxK3bETUA.
- Pezdevî, Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed. *Usûlü'l-Pezdevî*. thk. Saîd Bekdâş. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1437/2016.
- Râmhürmüzî, el-Hasen b. Abdirrahmân. *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. thk. M. Accâc el-Hafîb. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1404/1984.
- Safedî, Salahaddin Halil b. Aybek. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâvût, Türkî Mustafa. 29 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/2000.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr. Şemsüddîn. *Fethu'l-mugîs*. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1426.
- Sem'ânî. Ebü Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. *el-Ensâb*. 13 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmânîyye, 1397/1977.
- Semerkandî, Alâeddin Muhammed b. Ahmed. *Mîzânü'l-usûl fi netâici'l-'ukûl*. thk. Muhammed Zekî Abdülber. Kâhire: Mektebetü Dâri't-Turâs, 1404/1984.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. 2 Cilt. Haydarâbâd: Lecnetü'l-İhyâi'l-Ma'ârifî'n-Nü'mâniyye, 1372.

- Sicistânî, Ebû Dâvûd. *Sünenü Ebû Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnâvût, Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-'Alemiyye, 1430/2009.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn. *Tedrîbü'r-râvî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Kevser, 1415.
- Şehrezûrî, İbnü's-Salâh. *Ulûmu'l-hadîs*. thk. Nureddin Itr. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. thk. Hamdî 'Abdülme'cîd es-Selefi. 25 Cilt. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1983.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer. *Şerhu't-telvîh 'ale't-tevdîh*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Temimî, Takıyyüddin b. Abdülkadir el-Gazzî el-Mısırî. *et-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 4 Cilt. Riyâd: Dâru'r-Rifâi, 1403-10/1983-89.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *el-Câmi'ü'l-kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Üsmendî, Ebü'l-Feth Alâüddîn. *Bezlü'n-nazar fi'l-usûl*. thk. M. Zekî Abdülber. Kâhire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1412/1992.
- Yücel, Ahmet. "Bir Hadis Terimi Olarak Sahafî ve Hadis Tarihi Açısından Önemi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (1993-94), 197-204. <https://doi.org/10.15370/muifd.96128>.
- Zehebî, Ebû Abdillâh. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvût vd. 25. Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.
- Zenceveyh, Ebû Ahmed Humeyd. *Kitâbu'l-emvâl*. thk. Şakir Zeb Feyyâd. Suûd: Merkezü'l-Melik Faysal, 1406/1986.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn. *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*. thk. Zeynelâbidin b. Muhammed b. Belâferic. 3 Cilt. Riyâd: Edvâü's-Selef, 1419/1998.
- Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002.